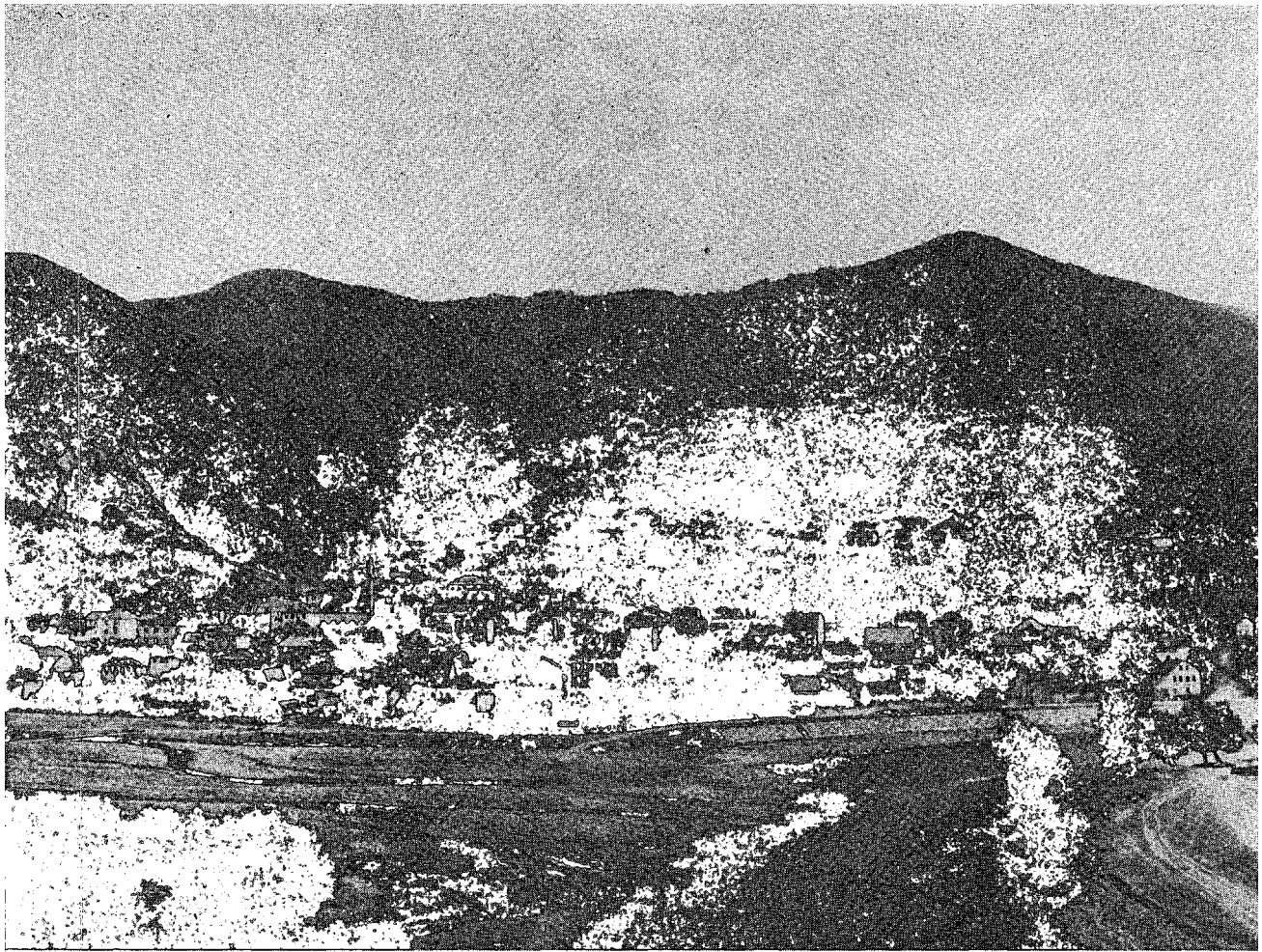

1. Пријепоље, поглед на целину вароши са севера

1. Prijepolje, l'ensemble de la ville, vue du nord.

П Р И Ј Е П О Љ Е

О СТРУКТУРИ И РАЗВОЈУ ТИПА СТАРЕ КУЋЕ

Географски положај места — вароши још од средњег века имао је извесне предности. На сектору Пријепоља — Сјеница преклапао се огранак средњовечног дубровачког пута са једним огранком Турског друма. Даље, тај локалитет је по локално-саобраћајним условима и сливу потока, као природно средиште своје уже околине, предоређен као најподесније место за размену добара између планине и жупе. Па ипак, вероватно због неподесних локално-топографских услова свога земљишта, ова варош није могла да се развије у један већи и значајнији град.

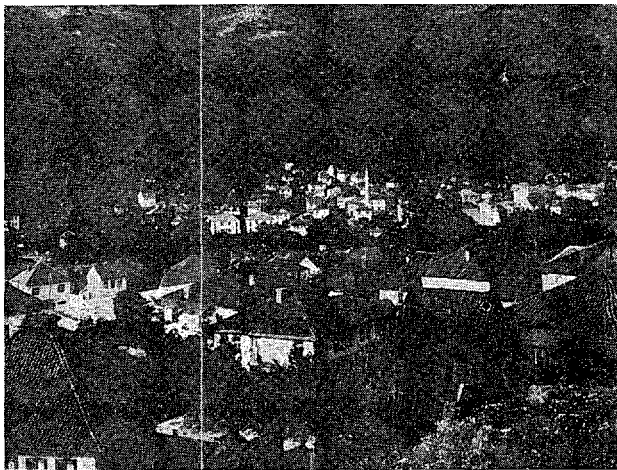
Географски положај вароши — прелаз преко реке дупле транзитне саобраћајнице, а исто тако и локални значај места, определили су, у прошлости и њен карактер: трговиште — *Mercatum*

Prepollie, име по коме је варош била знана у старим записима.

Пријепоље се спомиње још од 1345 године¹. Али, на жалост, у самој вароши ова прошлост није оставила видљивог архитектонског трага, изузев, можда, сахат куле у Вакуфу. Манастир Милешево и град Црна Стена или Милешевац, суседи Пријепоља, су данас једини видљиви трагови архитектонског нивоа и културног стања приближно тога доба.

Изглед саме вароши данас је највећим делом слика потоње фазе њеног развоја, чији најстарији трагови можда иду уназад до 200 година.

¹К. Јиричек: „Трговачки друмови Србије и Босне у средњем веку“.

2. Пријеполје, централни део вароши (у другом плану, у брду, насеље Вакуф са својом џамијом)
2. Prijepolje, partie centrale de la ville (au deuxième plan, dans la montagne, le quartier dit Vakuf avec sa mosquée).

Али и таква слика, коју динамика живота рапидно мења, још садржи карактеристичне елементе и урбаног ткива и архитектуре старе вароши и претставља још једну изразиту урбану физиономију. И на основу тих фрагмената и макар из једног, у животу града, кратког периода, дају се пронаћи извесне законитости, открити извесни принципи, од перманентног значаја и, најконкретније, успоставити неколико карика у ланцу развоја типа куће — у генези развоја нашега стана.

Положај и карактер

Коликогод је ближа и даља околина вароши необична и ретка природна лепота (кањон Милешевке код Хисарцика), слика саме вароши то нимало не одражава. Варош не одише том планинском свежином.

Смештена целом дужином уз свежу реку (Лим), она јој је окренула леђа, тако да то није варош на реци, него варош на саобраћајници, у појасу, између река и брда (сл. 1). Тај уски појас уз реку, од моста на Милешевци, до моста на Лиму, могао је да се шири само у брдо према северу. Зато је већи део вароши изразито неповољно ситуиран тј. и на неподесној и на лоше оријентисаној стрмини.

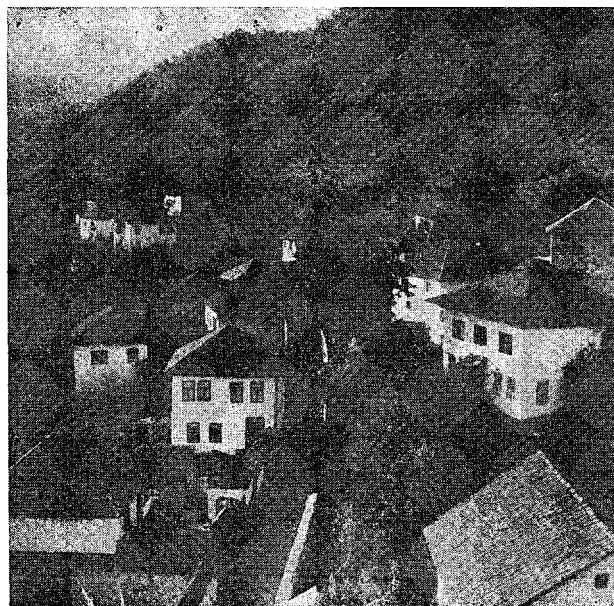
Ако не рачунамо леву обалу, целину вароши чине три дела: највеће основно језгро средине, од Ковачког потока до моста на Милешевци, даље, леви део, на крајњем југозападу, образован као мостобран на Лиму, звани Шарампов и коначно најсевернији део, преко Милешевке, насеље звано Вакуф, једини део који је лоциран на падини оријентисаној ка југу.

Са гледишта изразитости типа куће, најза-нимљивији део града је Вакуф (сл. 2). То насеље, као неко предграђе, сликовито смештено на при-сојној падини, претставља један степен прелаза од села ка вароши. Као да су досељеници из пла-нинских крајева, са стране Милошевог Дола, на пр., у својој тежњи да постану варошани, најпре овде стационирали. Они би доносили са собом јако много својих навика и схватања о типу и на-чину опреме куће. Баш из схеме основа тога ма-лога типа куће Вакуфа су се и развили планови типа велике куће у Шарампову.

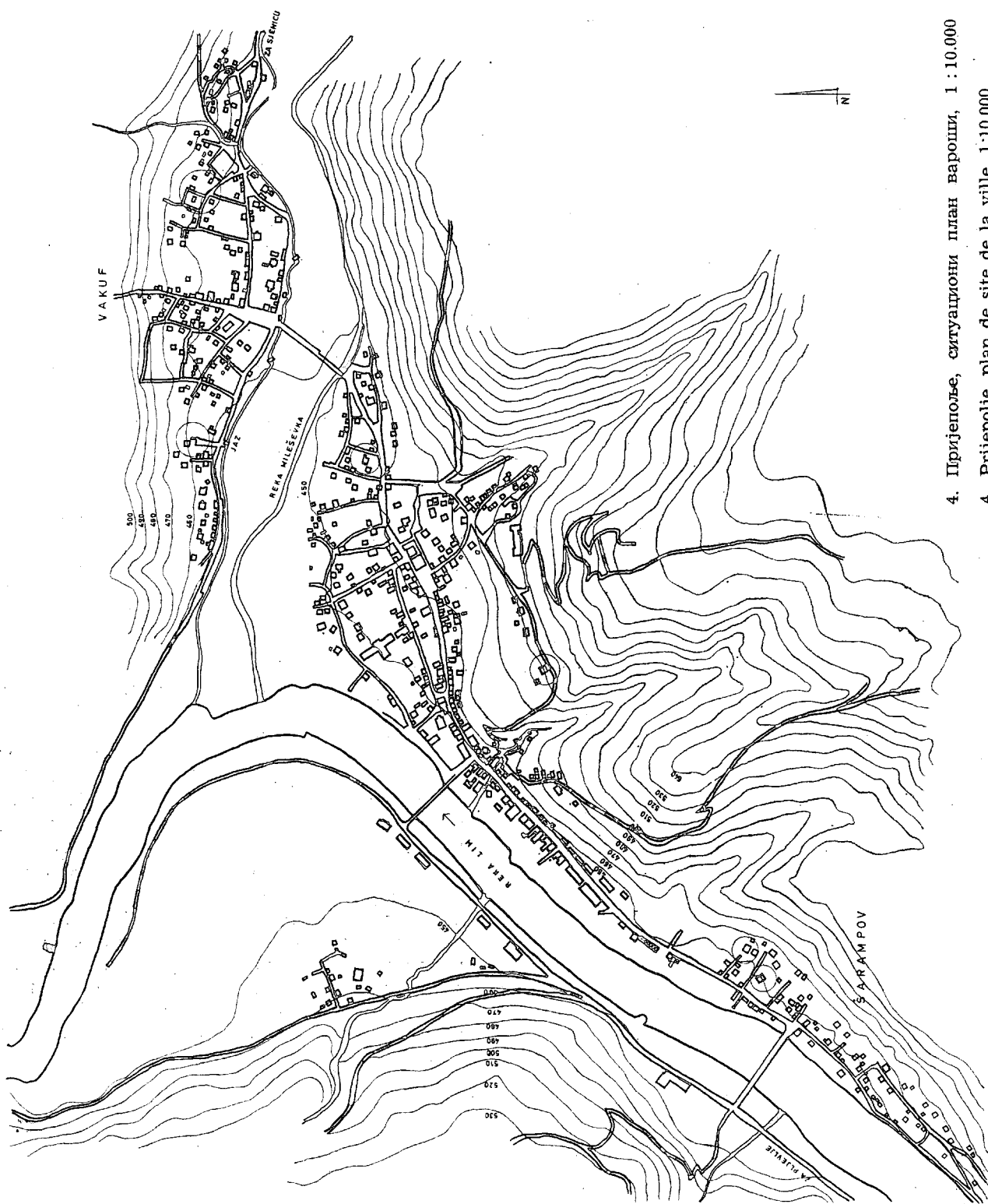
По типу куће, по његовој развијености и опре-ми изгледа да је Шарампов насеље богатих ста-роседилаца. Али је чудно зашто су они одабрали ту изразито неповољну локацију, тај уски појас између брда и реке Лима, крајњег југозапада вароши. Та, у ствари висока обала Лима, својом оријентацијом ка северозападу тачно је супротна оној која се нормално жели. Фаворизована страна оријентације зграда целога подручја је наине, југоисток.

Централно језгро вароши садржи типове куће чија шема основе није дериват домаћега прото-типа, него је била увезена споља. То је, такозвана, тип зграде симетричне основе, са попречним холлом. Зграде овога типа налазе се у свим нашим варошима, које су некад припадале Отоманској империји.

Чудно је да постоје два типа нагиба крова у вароши (сл. 3). Али, ако се ради о два разна по-кривача, онда је то и оправдано. Када се шиндра замењује ћерамидом, онда се мења и нагиб. Ме-ђутим, док је нагиб ћерамидног покривача у Пријеполју од 30—35, тј. нешто виши у односу на благу косину ћерамидног крова југа, код по-

3. Пријеполје, део насеља Вакуф
3. Prijepolje, partie du quartier Vakuf.

4. Пријепоље, ситуациони план вароши, 1:10.000
 4. Prijepolje, plan de site de la ville, 1:10.000.

кривања шиндром извршена је корекција на ниже: покривач шиндром осетно је нижи од 60° у Пријепољу, тј. блажега нагиба и од крова Сјенице и Нове Вароши.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ТКИВА

Смештај града на стрмој падини нагнутој ка северу, противно законима уобичајеним у мусли-

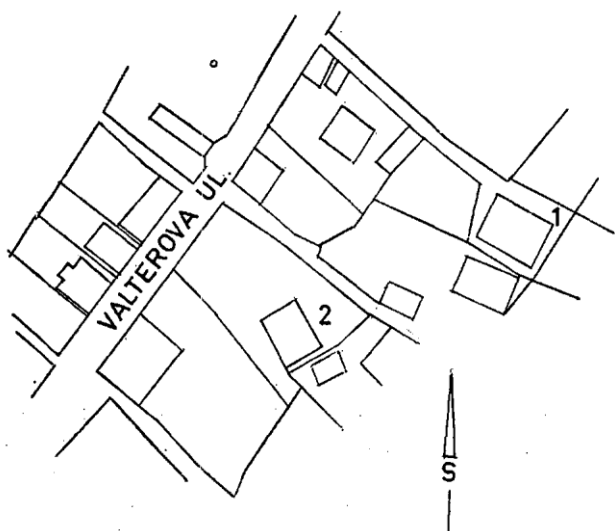
манском свету на целој југу земље, деформишући је деловао на облик и величину блокова (уколико може да се говори о блоковима) и на оријентацију појединачних зграда. Град појас — низ, има извесну ширину само у троуглу између Милешевке, Лима и главног пута и та ширина је у нагибу према северу. У томе делу је основно градско језгро на које је наслонен главни трг пред зградом средског одбора (сл. 4). Град је да-

кле највећим делом низ кућа изграђених са обе стране главне саобраћајнице правца североисток-југозапад, од моста на Лиму до моста на Милешевци. Окосницу пак целине Вакуфа чини саобраћајница Сјеница-Прибој правца исток-запад и на њу наслоњена окомице улице Борак, која се диже управно на изохипсе падине, нагнуте према југу. Врло леп раван простор у луку леве обале Лима није изграђен, као једино погодно земљиште за обрађивање.

Постоји разлика у структури ткива централног дела чаршије и Шарампова. Док су у низу средњег дела уз друм, зграде морале бити њему приближене, да би биле ближе пролазницима, и морале се згуснути, сабити, да би их више стало, структура Шарампова је ретка изградња. Зграде су међусобно удаљене и удаљене од уличне линије. Међутим, у самој центру није дошло до лепљења зграда у низове. Додуше понегде су неколико зграда наслоњене једна на другу, али већим делом чак и у чаршији оне су засебне, иако уз минимално отстојање.

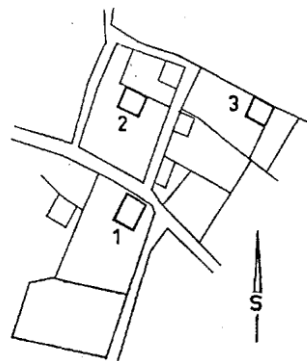
Код оријентације зграда главног дела вароши и Шарампова, наравно да се није могао спровести принцип осунчања. Падина са зградама стрмо је нагнута ка северу или северозападу, па је и оријентација највећег броја зграда таква. Зграде подигнуте на стрмој косини, рђаве оријентације, морају бити и саме рђаво оријентисане. У таквом положају имају само једну предност: видик.

У сл. 5 дата је ситуација две изразите и старе зграде (1, 2) у Шарампову у близини моста на Лиму. Њихов смештај изгледа није извршен ни по каквом принципу оријентације. Напротив све као да је учињено против тог принципа. Низ у горњем делу улице (северна страна) смештен је на регулационој линији, јер су то зграде наме-

5. Пријепоље, ситуациони план смештаја две зграде у Шарампову

5. Prijepolje, plan de site de l'emplacement de deux maisons à Sarapov.

6. Prijepolje, situation typique et grandeur standard des parcelles des maisons à Vakuf.

6. Пријепоље, типичан смештај и стандардна величина парцела зграда у Вакуфу

њене трговини. Зграде 1, 2 на доњој страни су станбене зграде и одмакнуте су од уличне линије. Међутим и у условима нагнутости стрмине ка северозападу, била је могућа погоднија њихова оријентација и смештај. Али као да ни власнику ни градитељу није то било важно.

Већа осетљивост према принципима оријентације показана је код смештаја зграда у Вакуфу (сл. 6). Зграде 1, 2 као и оне преко пута њих, одмакнуте су од источне и јужне стране парцеле, да би према истоку и југу добиле слободан простор за оријентацију станбених просторија. Изузетак чини зграда 3 која је главном својом фасадом оријентисана ка западу. Али и овде је главни станбени простор окренут ка југу.

Смештај многих других кућа у Вакуфу, у коме су фаворизоване стране оријентације исток и југ, оповргава претпоставку, која би могла да се постави, на основу избора места за средишни део града: да би југ и исток услед извесних микроклиматских посебности (јутарње магле, источни ветрови) биле неподесне стране. Вероватно да је трговцима била важнија подесност места за трговање од правилне оријентације.

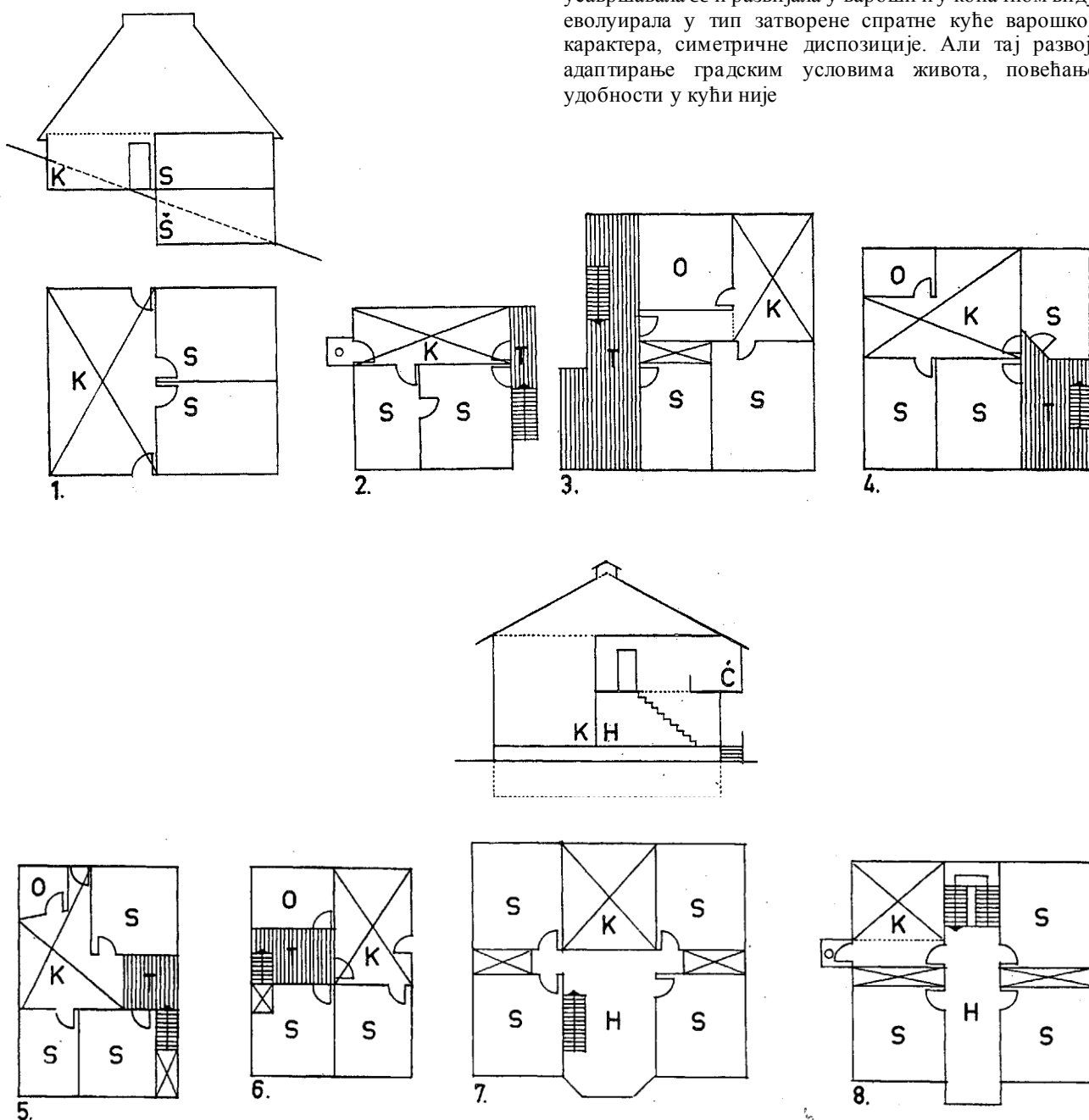
РАЗВОЈ ТИПА КУЋЕ

Тип куће у Пријепољу није занимљив са гледишта уметничке експресивности, смеле конструкције, или неке нарочите пластике маса, али је занимљив као један низ карика у развоју схватања појма стан, наше станбене културе. Региструјући и анализирајући неколико примера станбених зграда у Пријепољу, могао се установити један развојни низ, неколико карика у ланцу развоја типа стана новијег доба (конца прошлог и почетка овог века) занимљиве историске области, старе Рашке, дакле једног подручја Србије.

За разлику од неких изразитих градова југа, где је тип куће и стана био очигледно импортиран, или настао контактом њихових становника са далеким крајевима, најмногобројнији тип куће Пријепоља настао је усавршавањем примитивне домаће схеме основног типа стана своје планинске и сточарске ближе околине. Тај тип „димнице“, иако не у своме најелементарнијем виду, претставља слика основе и масе куће дате у прилогу I. Његова схема основе дата је у слици 7 (цртеж 1). Употреба „димнице“ тј. простора кухиње са отвореним огњиштем и без плафона, као елемента сваког стана, сваке схеме куће у При-

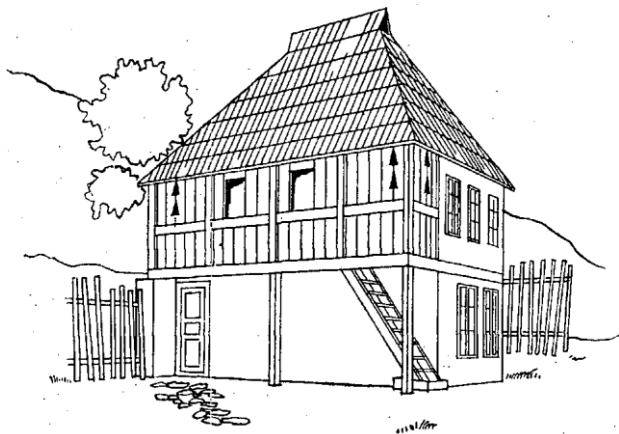
јепољу није прихваћена из примитивности или непознавања могућности одвода дима димничним каналом. Она је опште усвојена из потребе. Цео тавански простор је служио за магацин меса преко зиме, и за његово конзервирање димом. Јер ово су изразито сточарски крајеви у којима нису постојали професионални месари, него је свака кућа морала да спреми своје залихе за целу годину. Да употреба кухиња без плафона у свакој од старих зграда Пријепоља није последица незнања потврђује чињеница, да исте те куће имају и камине и димњачке канале, дакле није им био непознат начин одвођења дима кроз цеви.

Ова основна схема неразвијеног типа куће усавршавала се и развијала у вароши и у коначном виду еволуирала у тип затворене спратне куће варошког карактера, симетричне диспозиције. Али тај развој, адаптирање градским условима живота, повећање удобности у кући није

7. Пријепоље, претпостављена линија развоја схеме плана куће у вароши

7. Prijepolje, ligne supposée du développement du schéma du plan de maison dans la ville.

8. Пријепоље, типичан облик и маса типа мале зграде у вароши (Вакуф)

8. Prijepolje, forme et masse typiques du type de petite maison (Vakuf).

ишао до оног степена као напр. у Битољу, где се развојем основне аутохтоне шеме створио тип стана градског грађанског карактера, удобан, потпуно затворен, са улазом прилагођеним нивелитети улице.

Постојање у свима шемама куће Пријепоља кухиње без плафона и спољних степеница главног улаза, чији се број повећава или смањује према степену нагиба терена, су они елементи који је чине несавршеном у смислу правог, удобног, градског, грађанског типа дана. Уосталом то је сасвим у складу са категоријом насеља. Пријепоље није никад био велики и прави град турске империје, него трговачко насеље, варош или планинска касаба.

Занимљив је развој основне шеме. Реч развој узмемо у вишеструком значењу: развој по величини простора, развој повећањем броја соба, развој повећањем степена удобности куће од отвореног ка затвореном. У основној схеми из Хисарџика (цртеж .1) троћелијски станбени део куће затворен је у односу на споља. Улази се са обе бочне стране у кућу — кухињу, без плафона, а одатле у две собе. Комуникација са доњим делом, где је стока, је отворена, по природној рампи нагнутог терена.

Кад досељеник из села гради себи кућу у вароши, он је гради по узору на кућу коју је напустио. Само се овде ипак мора прилагодити новим условима. Ако гради кућу на равном терену мора свој полуспратни узор да направи спратним зато се мора увести нов елеменат: степениште. Овај нови елеменат најпре се додаје споља по страни (цртеж 2). Овај додатак почиње даље да се развија. Најпре добије веће димензије (цртеж 3) продужава се дуж целе бочне стране куће и претвара се у нов елеменат назван „камерија“, горњи затворени или полузатворени трем и доњи његов део, који се ако је отворен зове „хајат“. Ако тај, уз целу дужу страну куће,

придодати део, имајући већу ширину постане прегломазан, један његов део се преграђује у собу, тако да остаје само 1/6 куће отворени део са степеништем (цртеж 4). Даљи развој основе захтева померање степеништа из угла према средини, тј. досада асиметрична шема развија се према симетричној. Овде је увек средњи хол — трем, отворен (цртеж 5 и 6). Када се у идућој фази степениште помери у средину мора да мења и свој положај за 90°, у односу на првобитни и на тај начин се долази до изразито симетричне шеме куће. Овде се из централног хола улази директно у све просторије око њега. Али сада се јавља и захтев повећања удобности, тј. потпуног затварања куће и степеништа. То је коначан степен развоја величине и удобности типа куће Пријепоља: затворена, развијена спратна кућа, симетрична шема основе, са кухињом чији је отворени простор заузео и приземље и спрат и таван (цртеж 7). У тим најразвијенијим шемама најсавршенијем типу, крајњој еволуцији типа стана у Пријепољу, развијеном из основне шеме околне области, остаје прилаз споља придодатим степеницама у средини предње стране куће. Пример за симетричну шему са средишним холем, али још увек отвореним, дат је у прилогу III. Иста та шема у којој је хол већ затворен дата је у прилогу IV. (цртеж 7). У коначном облику овај предњи затворени широки хол сузи се и продужи кроз целом дужином зграде (цртеж 8). Међутим није сигурно да се ова шема развила из осталих. Сигурно да је она увезена споља, јер постоје многобројни објекти овакве диспозиције у многим градовима југа (Нови Пазар, Пећ, Ђаковица).

ОБЛИК И МАСА

Постоје два основна облика односно масе Пријепољске куће: облик и маса кубуса прекривеног дрвеном пирамидом стрмијег нагиба (45—60°) и

9. Пријепоље, стамбене зграде најновијег порекла

9. Prijepolje, maison d'habitation récente.

друга маса кубуса зграда надкривене ћерамидним кровом блажег нагиба ($30\text{--}35^\circ$). Занимљиво је да је основа зграда приближно квадратног цртежа и развијена у две етаже: приземље и спрат, просторног облика приближно коцке.

Оно што карактерише облик зграде са стрмим кровом од шиндре, то су најпре мале димензије основе ($6\times 6, 6\times 8$ итд.). Даље недостатак испада, са стране придодата дрвена конструкција степеништа или камерије (сл. 8) и готски карактер стрмога крова са продуженом слемењачом и незнатно истуреном надстрешницом. Маса зграде није симетрична.

Други облик зграде Пријепоља је бела маса кубуса завршена ћерамидном пирамидом крова (у новије време и од фалцованог црепа) блажега нагиба (сл. 9). Кров има већу надстрешницу. Скоро редовно овај тип је смештен на стрмини, те спреда има три етаже (са подрумом). Улаз је у средини главног лица, а на улазу у средини спрата је испад „ћошке“. Ове зграде су симетричне основе и масе (сл. 10).

Зграде овога типа су врло распрострањене и честе у осталим градовима југа или области Санџака (скоро идентична зграда оној датој у слици 10. постоји и у Сјеници). Али постоји извесна разлика и особеност у спољашности зграда овога типа у Пријепољу, која се изражава у извесној разлици у начину истурања „ћошке“ спрата, као неког еркера, и у образовању главног улаза испод њега. Ова маса се у Пријепољу незнатно истура као еркер, у облику три стране осмоугаоника, који је наткривен продуженим срозавањем крова. Облик и маса улазног дела испод тог испада је независан правоугаоник на кога се наслања спољно улазно степениште.

У слици 11 дат је један чудан облик (појединачни случај) зграде у Пријепољу симетричне схеме где је средњи испад развио у посебну осмоугаону масу скоро независно смештену испред лица главне масе зграде. У сваком случају врло оригинална маса.

10. Пријепоље, облик и маса типа зграда у вароши симетричне схеме плана основе са попречним колом.

10. Prijepolje, forme et masse du type de maison dans le ville.

11. Пријепоље, једна оригинална композиција маса зграде у вароши

11. Prijepolje, une composition originale de la masse de la maison dans la ville.

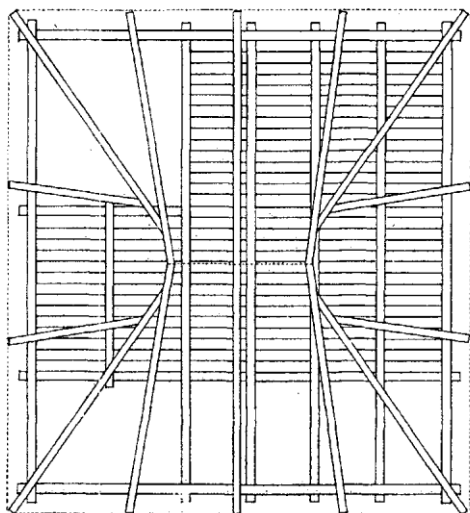
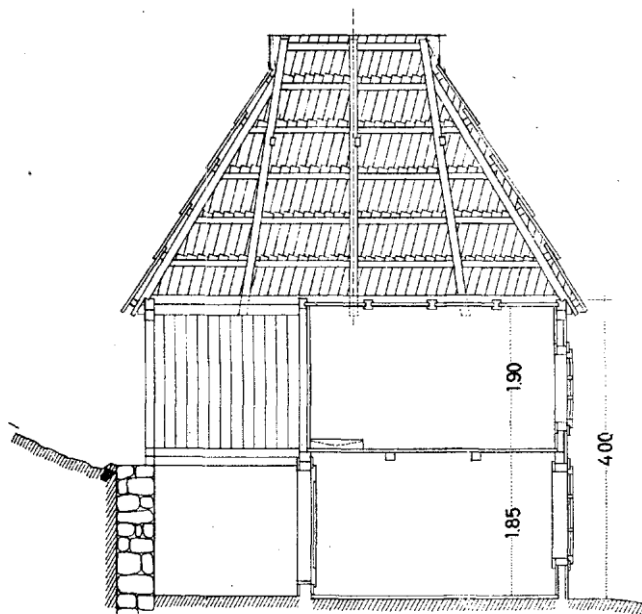
У чаршији, средњем делу града, постоји извештан проценат зграда врло солидне масивне конструкције и приземља и спрата са пиластрима и профилисаним венцима и кровом на забат. Ове зграде настале су очевидно утицајем са запада који је дошао са аустријским окупатором.

КОНСТРУКЦИЈА И СТРУКТУРА

Основни конструктивни материјал зграде Пријепоља је дрво. Било као кровни покривач (шиндра) било као носач крова, или као брвнаена или „бондручна“ структура спратних зидова, или као материјал унутрашње опреме.

Структура приземног дела куће увек је масивни камени зид у кречном малтеру.

У таванској конструкцији типова кућа Пријепоља усвојена су два начина: према врсти покривача и нагибу крова. Први је конструкција дегажираног таванског простора стрмога крова покривеног шиндром, где рогови повезани пантама чине истовремено и носећи систем (сл. 12). Елементи овога крова су: шиндра, рог, панта, баскија, венчаница, поклапача, таванача, слемењача, маија. Скраћењем маија (рожњача) и њиховим наслоном на рогове средњег дела (не један на други) добије се продужење слемена, тј. стварају се два мала отвора за вентилацију кроз које одлази дим који се слободно диже са огњишта у кухињи без плафона, чак и онда када је кухиња у приземљу а кућа спратна. Надстрешница код оваквих кровова непрелази 60 цм. ширине. Придодати део степеништа са стране куће прекрива се често посебним својим делом крова, у продужетку главног или у помењеном нагибу (смањеном у односу на нагиб главног крова).

12. Пријеполје, конструкција крова и структура кровног покривача и саме зграде типа мале куће из Вакуфа

12. Prijepolje, construction du toit et structure de la toiture et du bâtiment du type de petite maison à Vakuf.

Други систем: кровне конструкције, код ћерамидног покривача благог нагиба, је систем столице под слемом, са додатим подупирачима у средини рогова, који се исто као и столица просто наслањају на тавањаче. Надстрешница код ове врсте крова прелази и ширину од 80 цм., а нагиб крова је од 30—35°. На слици 13, у горњој скици, дат је и други систем кровне конструкције, чини се систем вешалке. Занимљиво је да је ту смер тавањаче окомит на смер повеза па су за везу целог система у троугао морале да се додају посебне греде, те се тако добија један систем „пре-

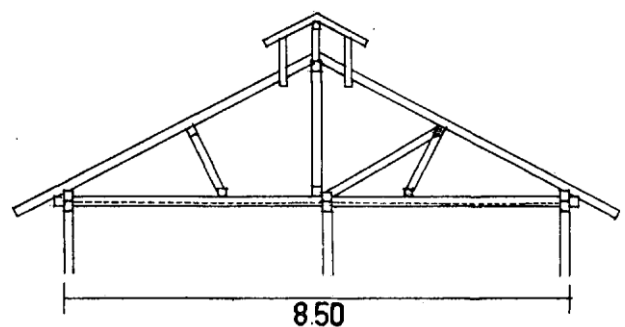
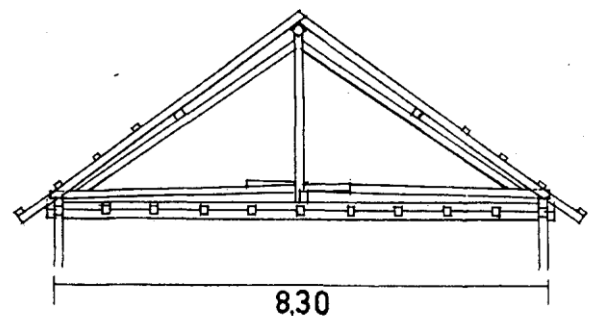
кинуте троугаоне вешалке", чији косници носе истовремено и средњи ослонац за рогове.

У слици 14 приказана је структура зида нове спратне зграде (снимљено 1950). Масивни приземни зидови у камену и „бондручна“ структура зидова спрата. Иако је „бондрук“ једна економичнија конструкција у односу на брвену (дрвена решетка и земљана испуна), ипак чини се, да је и ова множина греда скелета једно расипање. Међутим, ова конструкција испуниће се ћерпичом или каменом и споља скроз омалтерисати, баш као што би се учинило и ако би конструкција спрата била од дрвета. У овом другом случају, најпре, биле би на брвна наковане косе летвице и на њих налепио малтер. Тај начин и структура зида назван је „дизма“. Таквим начином, иако у великој мери употребљено, дрво не долази до изражаја споља.

Начин поплочавања равних површина или дворишта приказан је на слици 15. Овај врло јефтин и брз систем „турске калдрме“, је исто тако и декоративан, већ сам по себи.

ОПРЕМА

Кућа Пријеполја не одликују се неким експесима у опреми, исто као ни у спољној обради. Кадкад је натстрешница опшивена даскама а ограда степеништа начињена од лепо изрезбарених балустера од дасака. Облик балустара и

13. Пријеполје, кровна конструкција ћерамидног покривача старијих типова зграда у вароши

13. Prijepolje, toiture en tuiles creuses des types plus anciens de maisons dans la ville.

начин смештаја степеништа споља као и на згради Хаџи Петровића у центру, потсећа на медитеран.

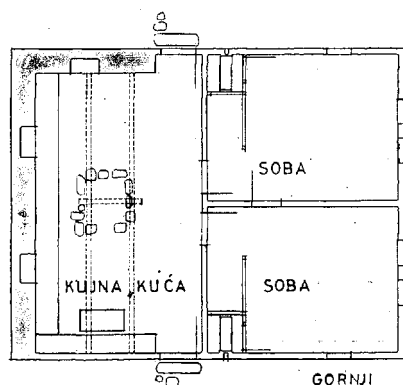
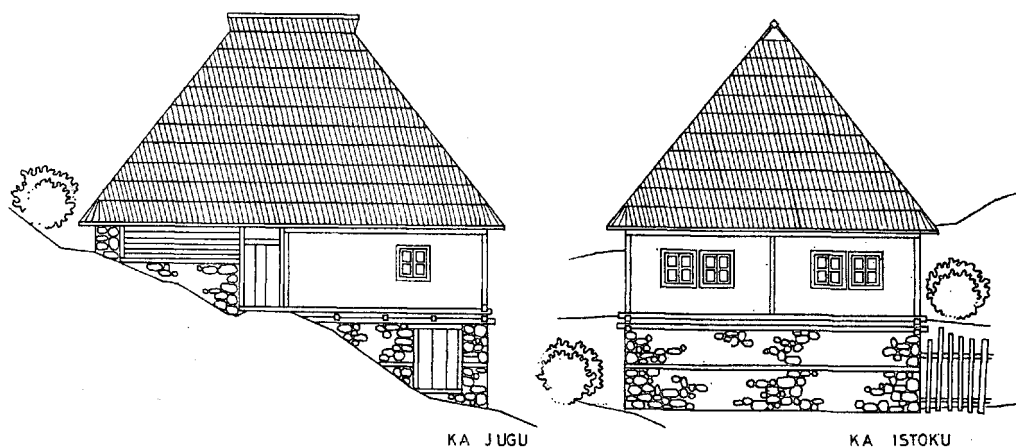
Само у две куће на брду (Чајир), унутрашња опрема соба састоји се из низа фиксних уређаја распоређених уз унутрашњи зид собе насупрот прозора. То су уграђени ормани (серђени) пећи и амами. Са једне стране унутарњег зида насупрот прозора је орман уграђен, у средини пећ, а са друге стране амамџик, мало купатило које се загрева из пећи и које у самој пећи има и мали казан за загревање воде. Под у таквом амамџику је изведен косо и дата цев за отицање воде. Ова унутарња опрема фиксних уређаја се врло често украшава резбаријама. У две поменуте куће указана је велика пажња тој унутарњој опреми, која је сва изведена у масивној ораховини и врло лепо изрезбарена. Ови фиксни елементи унутрашњег уређаја муслиманске куће постоје исто тако и у најмањим типовима и најсиромашнијих власника. Само тада нису тако богато украшени.

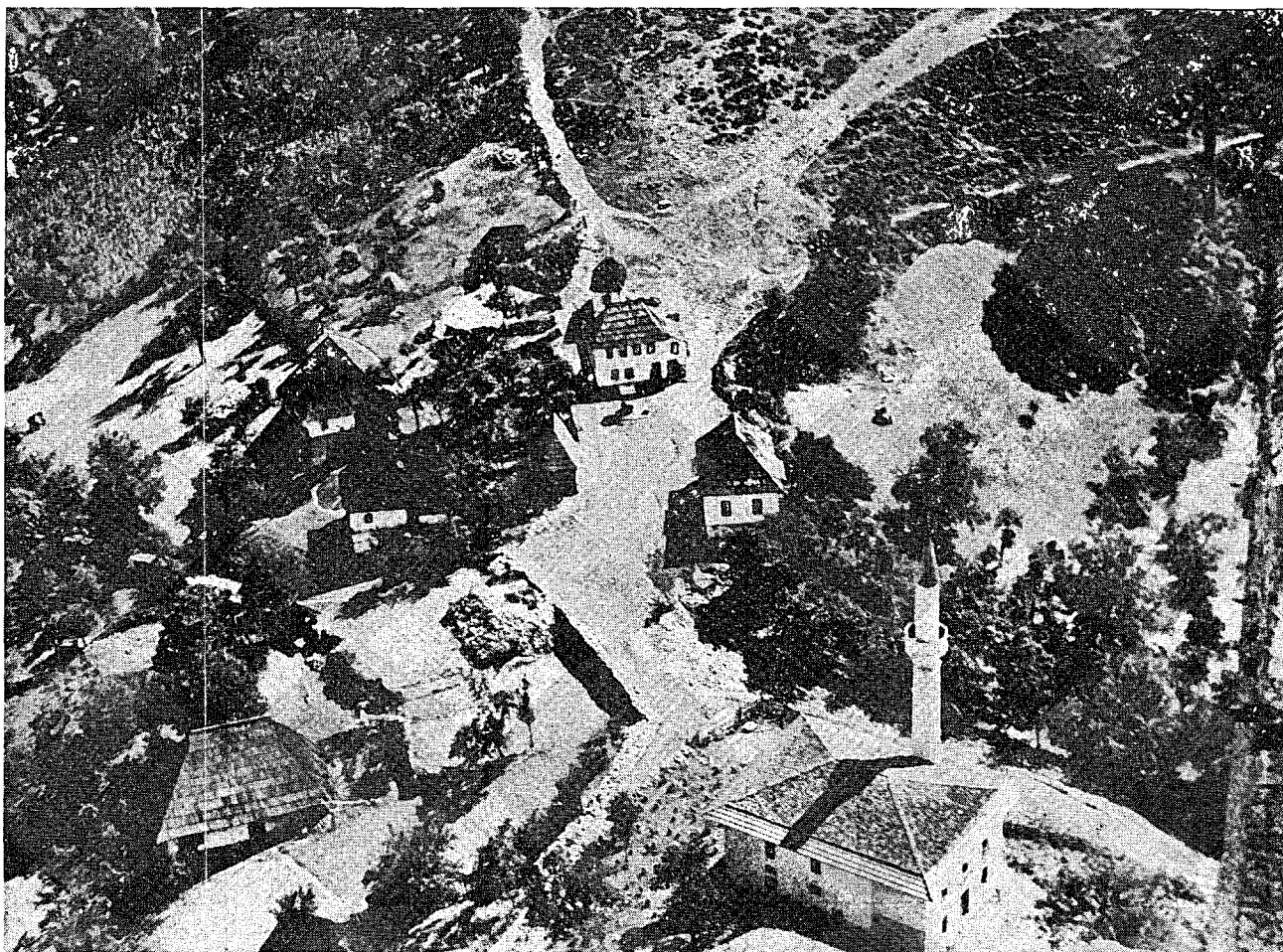
Плафони у собама су највећим делом дрвени, изведени од тзв. „шашоваца“. „Шашовци“ су це-

пане дашчице до метра дужине, из буковог дрвета, приближно троугаоног пресека тако да ужа страна једног „шашоваца“ ујљабљава се целом својом дужином у ширу страну другог, а цео тај низ, ујљабљен је између тавањача. Патоси су од дасака меког дрвета.

Сва ова дрвенарија има увек по неки украс. Или је то резбарија или су декоративно накуцане летвице, или велике главе железних клинаца, употребљених место ексера. Оно што чини нарочиту драг ентеријера то је природна боја дрвета, чиста и појутела од безбојног прања. То су чисти дегажирани простори соба, без помичног намештаја, са ниским миндерлуцима дуж прозора, застрти ћилимима, обогаћеним јастуцима и завесама на прозорима. Патоси су скроз застрти ћилимима. Тамо где су укућани хтели олакшати себи одржање чистоће природних делова дрвета премазивањем масном бојом у великом проценту изгубио се ефекат. Утисак удобности и блискости ентеријера не долази само од опреме и тоpline ћилимима застртих простора соба, него и због малих висина њихових.

Прилог I Кућа Хаџа Малагића у Хисарџику

Хисарцик

Hisardžik

Иако кућа Хаџа Малагића у Хисарцику у генези развоја типа основе и облика представља већ један развијени стадиј, ипак је она узета као основа. Јер њена схема плана, начина смештаја и конструкција је заиста основна и најраспрострањенија у целој области (Сјеница, Пријепоље, Нова Варош), па и на Дурмитору. Доњу линију њеног развоја, двоћелиску или једноћелијску масу тога типа није тешко претпоставити.

Зграда је смештена на стрмини од око 30° нагиба. Горњи део (кухиња) делимично је укопан, тако да кров са те стране скоро додирује брдо, а доњи, предњи део висок је две етаже, јер се терен толико спустио да је доњи ниво где је смештена стока, изашао ван терена, као ниско приземље. Станбени део: две собе, остао је високо, као на спрату, изнад дела где је стаја.

Задњу половину зграде горњег партера заузима простор кухиње „кућа“, која је без плафона, са огњиштем у средини, изнад кога виси на тавањачу окачен ланац за котао. Дим се слободно диже у простор тавана, катранизира доњу површину шиндрастог покривача и тиме га импрегнира, надимњује месо које је обешено у таван-

ском простору и излази кроз два мала отвора „забата“ на два краја слемена, или кроз нарочито предвиђену бацу, чији отвор може да се регулише.

Улаз у кућу је са обе бочне стране. Директно споља са природне рампе терена улази се у простор кухиње. Два улаза са супротних страна служе и за појачање циркулације ваздуха, за стварање промаје за евакуацију дима са отвореног огњишта кухиње.

Другу половину зграде чине две собе, које имају плафоне. Плафон је сачињен од дрвених дашчица, које су уљебљене и међусобно и у таванске греде, које их носе.

И овако примитивна зграда сиромашног човека има у свакој соби уређај за прање — мали амамџик.

Доњи део зграде озидан је од камена, док је конструкција и структура горњих зидова од дрвета. Спољне стене су састављене и од брвана и од дрвене конструкције са испуном („бондрук“), док су унутарње преграде састављене од дрвених талпи. Само бондручна структура је изнутра и споља омалтерисана.

Схема основе је остала потпуно иста као она у Хисарцику (прилог I). Међутим концепт куће, појам стана, развио се и обогатио са два нова елемента: придодатим степенишним простором, који се развио у уздужни трем и придодатим анексом нужника.

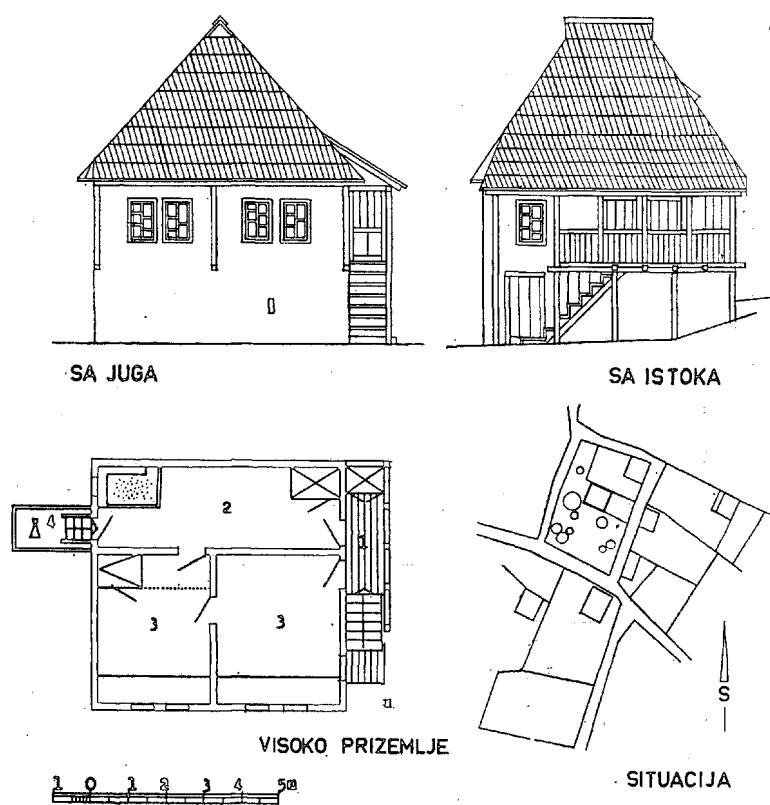
Зграда је сада потпуно у два нивоа а ранију природну рампу косине терена заменило је степениште. Иако је степенишни простор придодат целом дужином бока зграде, оно још није инкопорирано. Оно има свој засебни део крова, смањеног нагиба и придодатог на главни кров зграде.

И простор кухиње је почео да се организира, у односу на неиздиференцирани простор кухиње прототипа из Хисарцика. Отворено огњиште пре-

бачено је са средине у један угао а у другом углу уграђен је орман — долап за оставу. У даљој еволуцији типа, оба ова елемента претвориће се у самосталне просторе.

Зграда је врло правилно ситуирана, тј. вођено је рачуна о оријентацији. Постављена је на саму северну границу парцеле, а одмакнута је од источне, тако да је добила простора и ваздуха према југу и истоку.

За конструкцију и структуру зграде примењен је уобичајени поступак: обимни зидови приземља изведени су масивно од камена, док су зидови горњег нивоа или сасвим лагане структуре, или дрвене решетке са испуном или окомито стојеће талпе.

Прилог II Кућа Ахмеда Хасанбеговић у Вакуфу.

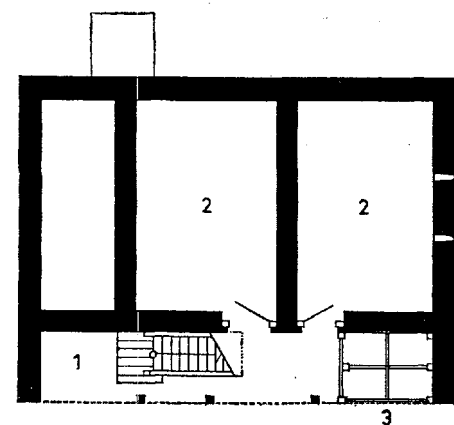
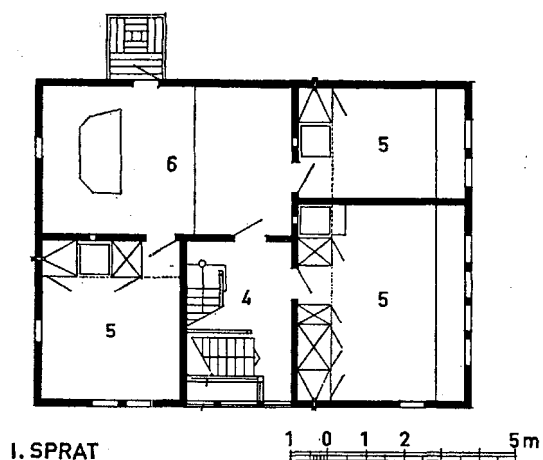
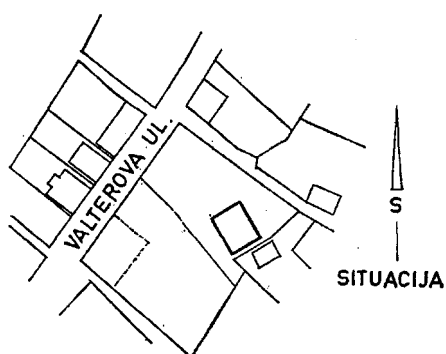
- Легенда: 1. степениште са тремом
2. простор кухиње
3. собе
4. нужник

Прилог III

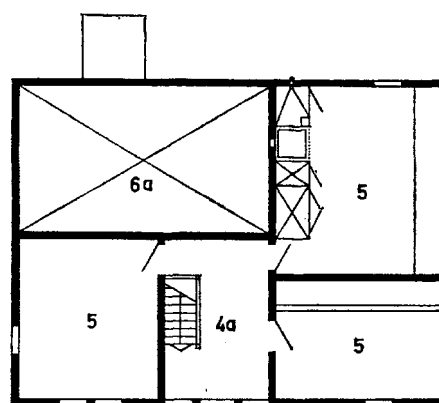
У прилогу III приказан је план и фасаде куће Шерифа Јелића из Шарампова. Она претставља једну варијанту типа зграде Пријеполја, симетричне схеме основе, која се састоји од централно смештеног полузатвореног хола са степеништем и на њега около навезаног низа просторија куће. Сама схема плана ове зграде занимљива је као једна карика у ланцу развоја типа куће Пријеполја, односно целе те области. По осталим особинама, зграда је нетипична и пре би била посебан случај. Наиме, по својој оријентацији она не показује нимало поштовања за утврђена правила. Друго, она је редак случај зграде у три нивоа ван терена у народној архитектури југа уопште.

- Легенда: 1. доњи подужни трем
2. магазе (или стаје)
3. амбар
4. средишни хол I спрата
4а. средишни хол II
5. собе
6. кухиња
6а. отворени простор изнад кухиња

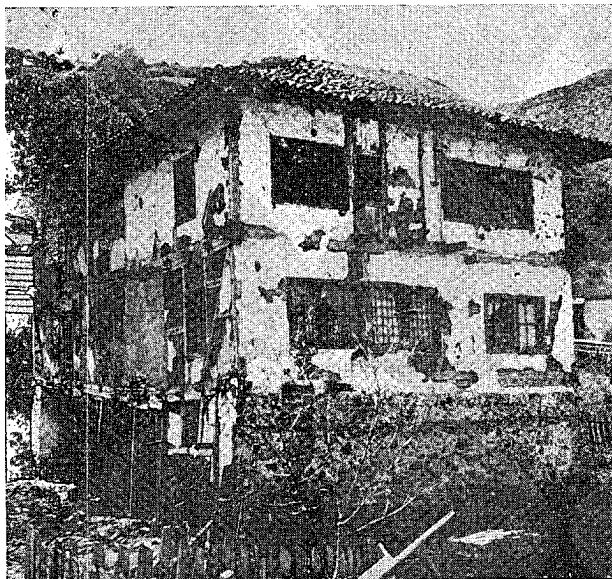
PRIJEPOLJE: KUĆA ŠERIFA JELIĆA

PRIZEMLJE

II. SPRAT

У најнижем нивоу равнине околног терена, на подужни трем са степеништем навезане су две магаци или штале (2), све у масивном каменом зиду. Део трема преграђен је у амбар (3). На првом горњем нивоу из средишног полуотвореног хола улази се у велики простор кухиње без плафона, чији простор се продужава у тавану. Из кухиње се даље улази у две собе. Само у једну собу улази се директно из хола.

На другом горњем нивоу, поред празнине изнад простора кухиње, предвиђене су још три собе. Упада у очи огромност простора кухиње који се још бескорисно губи у горњем нивоу.

Кровни покривач ове куће је ћерамида, а његов нагиб врло мали, око 26° . И то је изузетак у Пријепољу, јер кровни покривачи ћерамидом код осталих зграда имају нагиб око 35° .

Кровна конструкција је принципа столице (Сл. 13. друга скица), са типичном бацом на слемени. Облик и положај ове баце је типичан за Пријепоље.

Натстрешница ћерамидног покривача, у односу на натстрешницу покривача шиндром, осетно је повећана. Овде она износи преко 80 цм. Пећи свих соба, изузев собице на другом нивоу, наслоњене су на обимни зид простора кухиње, те се дим из њих одводи отвореним простором кухиње у таван. Тако простор кухиње служи као нека врата огромног димњачког канала.

Зграда је врло стара, јако оронута и рекло би се дотрајала, тако да не долази чак у обзир њена рестаурација, иако би била достојна и пажње и заштите.

Прилог IV

Кућа Алије Чузовића у Шарампову. Она по своме плану и изгледу представља тип развијене варошке куће Пријепоља, са затвореним

средишним колом, у принципу симетричне схеме основе.

То је коначни степен развоја схеме куће Пријепоља, у коме је унутарња удобност дошла до свога максимума. Међутим, ни овде још није постигнута удобност праве градске грађанске куће, због отвореног простора кухиње према тавану. Сасвим је било могуће интерполирањем два плафона и учинити кухињу смештену у приземљу, нормално удобном и у горњем нивоу добити једну собу више. Али пошто то није учињено, значи да се ради о једном схватању и принципу опремљености куће.

Кућа је постављена својом дужом осовином окомито на изохипсе, вероватно зато да би се добила једна етажа више за подрум. Међутим, пад терена ка северозападу, само је делимично условио неповољну оријентацију главних простора куће. Још је увек била могућа оријентација предњег дела куће са хошком, ка југозападу. Тај део је, међутим, оријентисан ка североистоку.

Кућа је шестоделна: два дела по ширини и три по дужини. Средња два дела, и доле и горе заузимају простор кухиње са својом празнином у спрату и улазни и спратни хол са степеништем. По два крајња дела, тј. сва четири угла заузимају собе. Једна од тих соба доле је остава.

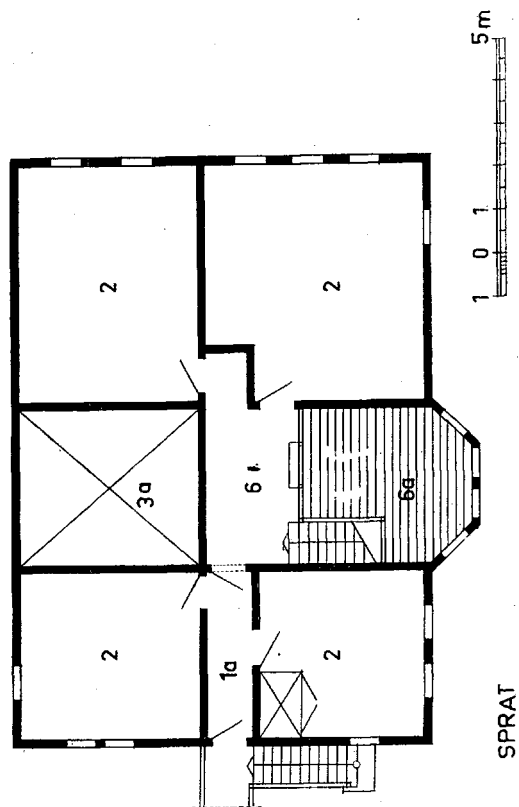
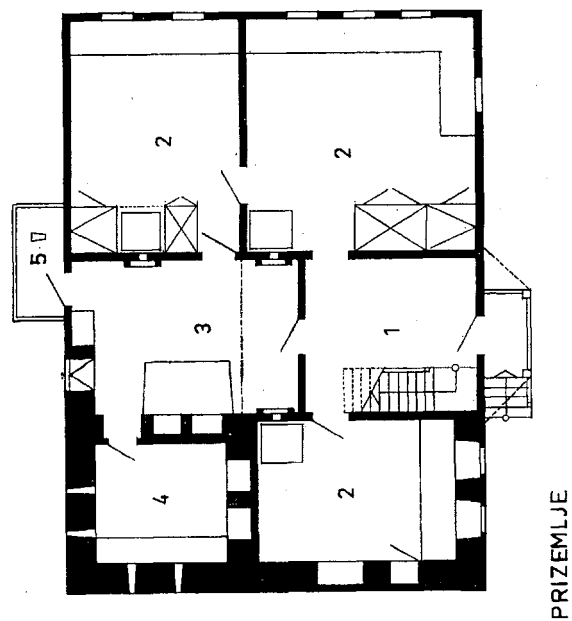
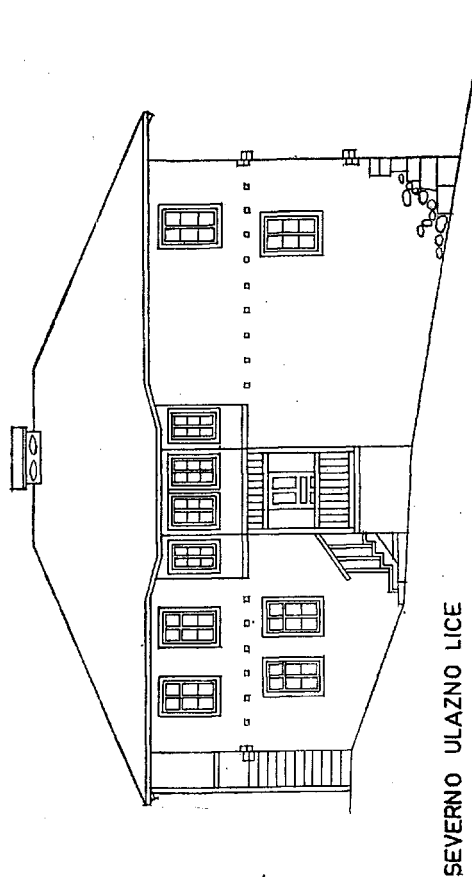
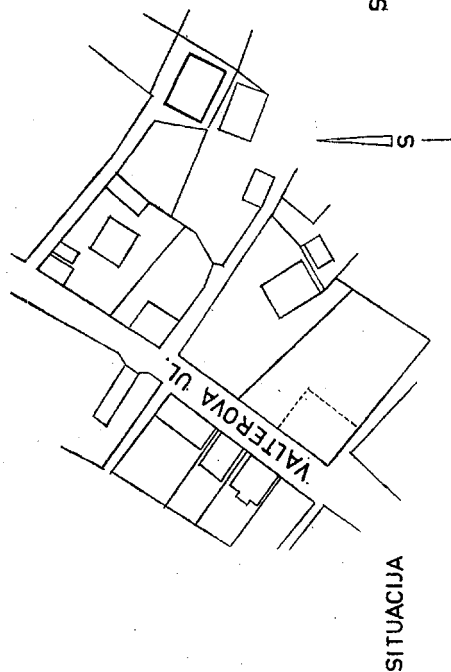
Затворени хол спрата истурен је у облику еркера ван масе зграде, над улазом. Овакав детаљ пластике масе уобичајен је у Пријепољу. Он се сасвим друкчије изводи у Новом Пазару.

И у овом примеру типа основе, све собе приземља и две собе спрата тако су наслоњене на простор кухиње да се дим из њихових пећи евакуише преко празнине изнад кухиње и даље излази кроз бацу у слемени. Још више: пећи свих соба приземља ложе се из кухиње.

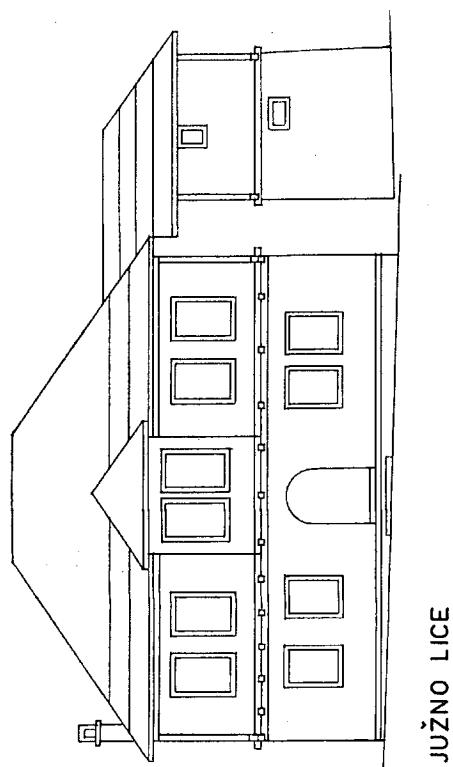
- Легенда: 1. доњи хол са улазом и степеништем
 1а. засебан улаз за госте
 2. собе
 3. кухиња
 3а. отворени простор изнад кухиње
 4. остава (ћилер)
 5. нужник
 6. горњи хол
 6а. уздигнути и истурени део горњег хола (ћошка)

PRIJEPOLJE: KUĆA ČUZOVIĆA ALIJE

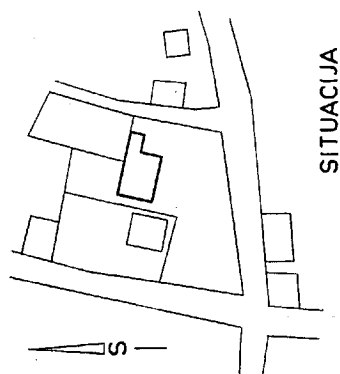
Прилог V

Кућа Енвера Кадића у централном делу вароши. Она представља пример градске куће симетричног типа са попречним холем.

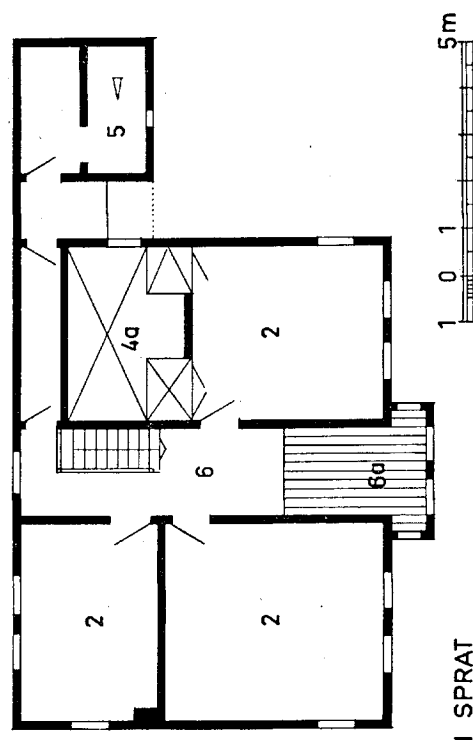
JUŽNO LICE

PRIJEPOLJE : KUĆA KADIĆA ENVERA

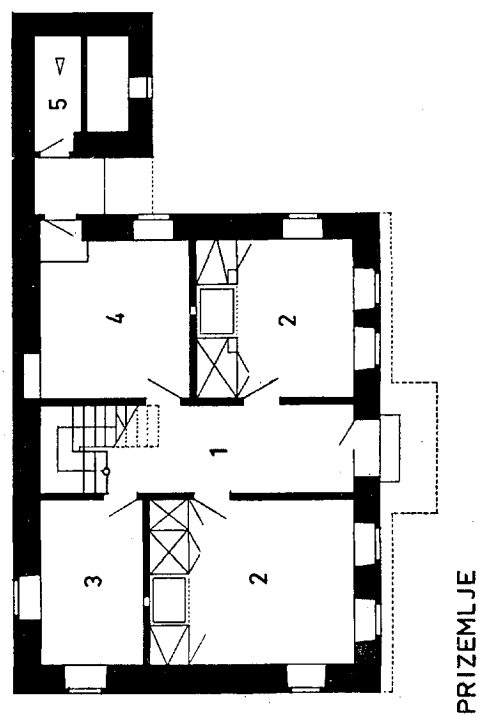

SITUACIJA

Легенда: 1. доњи хол са степеништем — улаз,
2. собе,
3. остава, 4. кухиња, 4а. отворени простор изнад кухиње, 5. нужник,
6. горњи хол,
6а. уздигнути и истурени део горњег хола — ћошка.

I SPRAT

PRIZEMLJE

Ова схема основе није настала развојем основног прототипа сточарске куће области, него је, изгледа, увезена споља.

Кућа је смештена на равном земљишту, на северној страни улице правца исток — запад, те јој је главна фасада могла да буде оријентисана ка југу. Зато је са тештрине и одмакнута од уличне линије.

Зграда је симетрична у основи и маси, изузимајући придодати анекс масе нужника. Спрат је само спреда незнатно испао над приземљем, а у средини њега нешто више је испала мала маса продужетка горњег хола — ћошке. Ово макар и незнатно испадање спрата међутим, није уобичајено у Пријепољу. Та, као једна атрофирана имитација смелог испадања маса зграда југа, исто тако показује вањско порекло овога концепта плана куће. Ако не би било кухиње са отвореним огњиштем и плафоном, ова кућа би претстављала тип првог модерног стана грађанскога реда.

Није, међутим, јасна генеза постанка схеме плана зграде овога типа.

Основа зграде је веома функционална и рационална.

На попречни хол са степеништем, навезане су директно све просторије куће. Са предње стране су, и горе и доле, по две собе. У једном углу приземља, позадије кухиња са везом за нужник, који је смештен у засебном анексу. Простор кухиње се продужава кроз спрат: нема плафона. И нужник је на спрат, и преко отвореног простора кухиње горе, као неким мостом, дата је веза горњег хола са горњим нужником.

Масивни зидови зграде доле су зидани у камену или ћерпичу. Сви зидови горе су бондручне структуре: дрвена решетка са испуном од плетера. Нагиб крова је 35°. Кровна конструкција је једна врста вешалке. Кровни покривач је чудна мешавина шиндре и ћерамиде. За покривање шиндром наклон је био премален, па је преко ње стављена ћерамида.

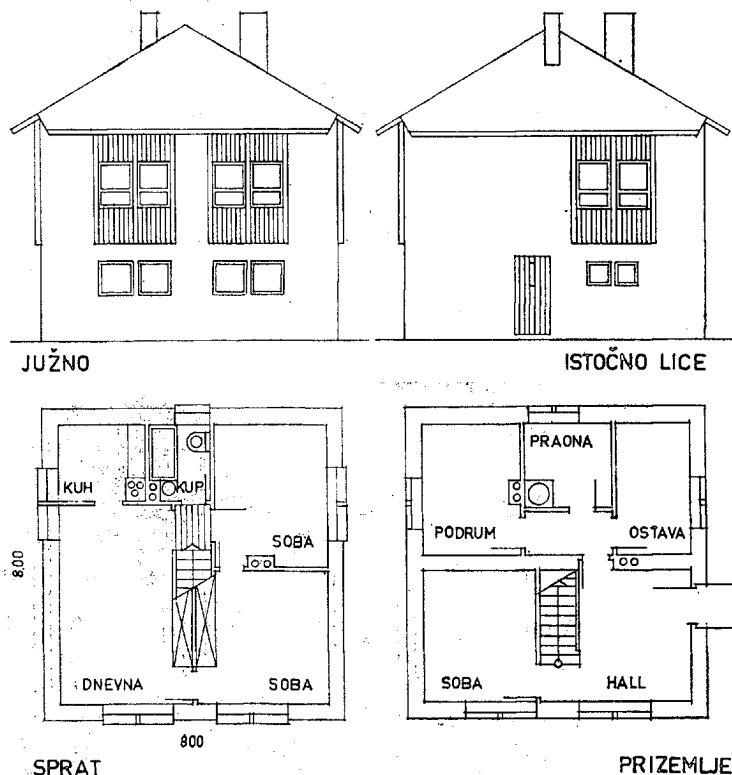
Прилог VI

У заснови диспозиције основе, масе и изгледа ове станбене зграде (арх. Ј. Крунић), учињен је покушај једне савремене синтезе, елементима и у духу поступка народне архитектуре Санџака. Тако је обликована основна маса зграде квадратне основе и коцкастог волумена са само наказаним испадима прозорских панова на спрату. За архитектуру града Пријепоља карактеристични су кубуси масе, квадратне основе, завршене пирамидом крова где су испади сведени на најмању меру (само код симетричног типа постоји типични мали испад средњег дела спрата — ћошке).

Концепт стана је усклађен са оним схватањима постојећег менталитета, која имају и данас оправдања. Напр. добра повезаност куће, стана и баште. Могућност успостављања уског контакта стана са баштом у летњим месецима, пренашањем основних функција стана (кување и дневни боравак) за време лета у приземље. Концентрација инсталација мокрог и топлих чворова. Јасна диспозиција. Могућност одељивања младог брачног пара, сина или удате кћери, у приземну резервну собу. У конструктивном погледу и елементима опреме, пројект зграде наставља традиције јасности, једноставности, стандардизације. Прозори су сведени на три мере 90/120, 90/90 и 60/60. Прозори спрата су упасовани у специјалне панове који се само монтирају у камене зидове. Материјал је камен цигла и дрво. Распоред простора је извршен строго на бази примене принципа добре оријентације. Две спаваће собе са источне стране, с тим да је могућа оријентација једне и према југу, оријентације великог дневног простора је према југу и западу, оријентација кухиње и купатила према западу или северу. Диспозиција приземља, које је уствари у партер избачени уобичајени „лодрум“ је таква, да је могуће делимично укопавање зграде у коси терен, јер су станбени простори диспонирани спреда.

Маса зграде има заиста афинитет са постојећом архитектуром вароши, што значи да је постигнута складност са амбијентом и уклопљеност у њега без опонашања. Већ овај покушај отвара неслућене могућности „употребе“ архитектонског наслеђа из области стварања народа на један ингениозан начин. Поступци овакве врсте морају се проширити и на урбанистичне елементе, а нужно се морају применити код изградње и уређења градова особених локалитета, или изразитих физиономија градских целина, у какву спада и Пријепоље.

J. KRUNIĆ: TYPE STANA ZA PRIJEPOLJE

ЗАКЉУЧАК

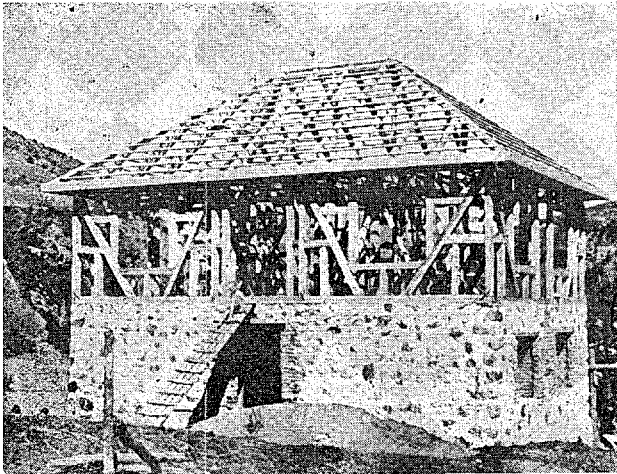
Место на коме је подигнута варош, иако у богатој природи и живописном амбијенту, освежено реком, није најсрећније одабрано за смештај насеља због лоше оријентације, велике стрмине терена и недостатка простора за развој на коме је смештан град. Овај локалитет је свакако био врло погодан за трговину у доба караванског саобраћаја, када су каравани правца Цариград-Сарајево или Дубровник-Нови Пазар, Врање-Софија морали да прођу теснацем на коме је смештен град, и да се ту зауставе при прелазу река. Смештај зграда уз сам пут, целом његовом дужином од моста до моста, приближио је оне који продају своје производе, онима који пролазе. Али изузев Вакуфа и равнице у луку леве обале Лима (која је морала да буде резервисана за баште), није било погодног места за развијене станбених зона. Зато су оне морале да иду и на непосредну стрмину и да остану без сунца.

При упоређењу снимљених или запажених зграда, типичних за варош, показала се извесна повезаност схема основа, на основу које је могла да се претпостави линија развоја типа стана Пријепоља: од прости примитивне планинске основе до развијене и удобне шеме, градског карактера. Могао се извести закључак да се развијени варошки тип стана развио из примитивне основе станбене јединице, околне сточарске области. Овај закључак није се могао применити и на

доста бројан тип зграда Пријепоља, новијег порекла, симетричне шеме, квадратне основе са попречним холлом.

Мале зграде у Вакуфу, (једноставног плана), покривене шиндром, јако су сродне онима из Нове Вароши и Сјенице. Зграде основе симетричног типа са попречним холлом врло су сличне онима у Новом Пазару. Али и код једних и код других очевидне су извесне локалне особености, у елементима и детаљу, које тип зграда Пријепоља чине друкчијим од истог типа у другим варошима. То доказује да су се исти полазни принципи деформисали при њиховој конкретној примени, у разним амбијентима, поднебљима и менталитетима.

Све шеме типова зграда у Пријепољу, од најпримитивније до најсложеније, у приземљу имају кухињу са отвореним плафоном. У развијеним, спратним кућама отворени простор кухиње продужава се преко спрата у таван и на тај начин се губи простор на спрату. Овакав концепт кухиње и одвођења дима, ма како да се правдао потребом, претставља један степен заосталости, неудобности типа стана у односу на тип праве градске грађанске куће. Међутим за разлику од распрострањеног типа куће напр. у Пећи, у коме је доњи трем и горњи средишни хол, још увек остао отворен, у најразвијенијој шеми типа зграде Пријепоља већ је постигнута потпуна затвореност куће у односу према споља.

14. Пријепоље, конструкција и структура зграде најновијег порекла.

14. Prijepolje, construction et structure d'une maison récente à Prijepolje.

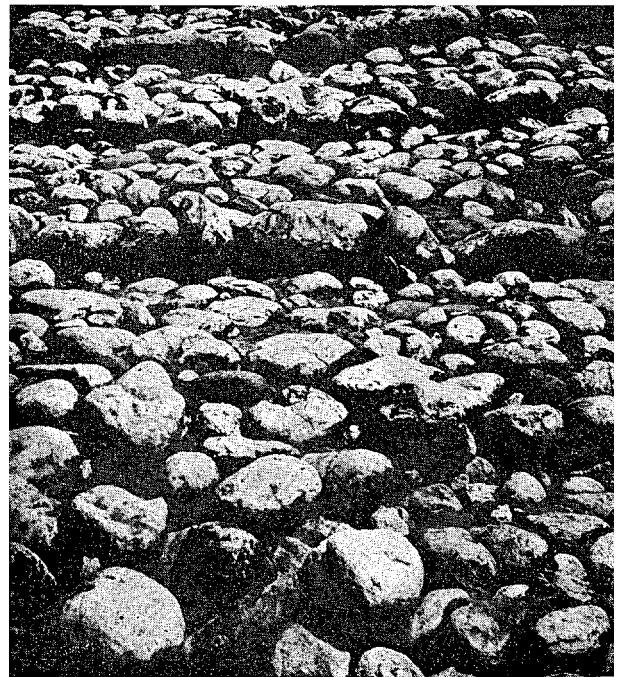
Зграде су у највећем проценту спратне и самостално стојеће, са четвороводним кровом. Извесну хетерогеност у варошкој целини чини мешавина нагиба крова и врсте покривача: шиндре и ћерамиде. Само кратки низови чаршије су међусобно слепљени и имају двоводни кров са забатама. Нормални поредак је: слободностојеће, засебне зграде.

Извесни стари принципи: функционалност, конструктивност, брига за човекову удобност, који се откривају анализом ове старе архитектуре, имају савремену свежину. А стари методи: типизација шема диспозиција, стандардизација функција опреме и уређаја, су опет постали нови у савременим захтевима архитектуре. Старе куће Пријепоља су пример како се такви општи принципи и методи отеловљавају на свој особен начин, у посебним условима, дакле усклађују са могућностима на лицу места. То је висока школа архитектуре.

Ова мудрост, откривена на лицу места, из анализа запостављених и заборављених остварења у архитектури „турске касабе“ није ништа мања од најновијих теорија савремене архитектуре. Ми дакле не морамо да увозимо теорије, него да их откривамо, сами, уз један мали напор анализе онога што је већ остварено у прошлости код нас. Овакав поступак је много виши од прости примене туђих открића а поготово од имитирања туђих поступака. Али он истовремено, примењен на изградњу и уређење једнога града, крије у себи још већу предност, јер он значи надовезивање, успостављање прекинутог континуитета развоја архитектуре наше прошлости и садашњих наших напора у изградњи. На такав начин се ново усклађује са старим, а град развија органском метаморфозом, као и сваки живи организам.

Нове интервенције треба да носе печат особености локалитета тј. усклађења конкретних ус-

лова са новим захтевима. То усклађење даје општим принципима и методима специфичне ознаке. А специфичне ознаке архитектуре града, краја или доба су онај лични допринос општем. Само аутентичан израз једне архитектуре саздан и заснован на лицу места, створен у сукобу или споју конкретних услова земље и општепознатих принципа, у максималном домету, је прави прилог тог народа и те земље општим напорима, који се чине у архитектури, и који тој општој архитектури дају особену физиономију. Са аутентично нашим ми постајемо и светски. Ствара-

15. Пријепоље, типичан начин поплочавања дворишта и улица, карактеристичан не само за Пријепоље („турска калдрма“).

15. Prijepolje, manière typique de pavage des cours et des rues, caractéristique non seulement de Prijepolje («pavé turc»).

лачком поступку у крајњој линији, нас учи ова наша стара архитектура на издисају.²

Јован Крунић

²Развој типа старе куће вароши Пријепоља води у област, а област је Стара Рашка. Чланак је, дакле, само један исечак из студије Архитектуре Старе Рашке.

Област старе Рашке је једна од најкарактеристичнијих и најзначајнијих делова наше земље. По принципу да карактеристични део репрезентује целину ради се, дакле, о концепту и архитектури наше куће — стана.

Излагање у чланку је покушај проналажења карика и континуитета у развоју наше куће, прилог стварању генезе развоја нашег стана.

Сви цртежи и фотографије арх. Ј. Крунић.

PRIJEPOLJE

— structure de la ville et développement du type de la vieille maison —

Prijepolje est une bourgade de montagne d'environ 3.500 habitants, aujourd'hui centre d'un arrondissement (commune), faisant lui-même partie d'une région très caractéristique, en général montagneuse, appelée Sandžak. La ville est mentionnée pour la première fois vers 1345, donc elle existait au temps de l'Etat médiéval serbe. Bien qu'étant favorablement située du point de vue géographique, sur une route assez importante au moyen âge — une ramification de la route de Dubrovnik, et plus tard, à l'époque de l'empire turc, sur une ramification de la route de Bosnie, là où ces routes traversent la rivière Lim, Prijepolje n'a pas pu se développer en une plus grande ville, à cause des conditions topographiques concrètes défavorables. Ces conditions concrètes défavorables de l'emplacement sont: le manque d'espace pour le développement, l'orientation désavantageuse et la grande déclivité du terrain.

Dans l'étude, on a procédé par chapitres à l'analyse de la situation et de la forme de l'agglomération, de la disposition de pièces dans le plan et de la construction de la maison. En comparant une série de types étudiés de maisons, on a pu constater une certaine ressemblance, d'où l'on a tiré une ligne supposée du développement du type du logement — de la maison. On a constaté que le type de la maison de Prijepolje a été formé par le perfectionnement du schéma primitif de la maison d'éleveur des environs de la ville. Ce schéma fondamental primitif est représenté dans le supplément I. Dans les dessins schématiques du tableau 7 (no 1—8), on a présenté le développement supposé, du plan simple au plan composée, de l'inconfortable vers le confortable, de l'ouvert vers le fermé. On n'a pas pu établir le lien entre le schéma du logement présenté sur le tableau 7, no 8 — type symétrique du logement à au plan, carrée avec hall

transversal — et le schéma fondamental de la région.

Le schéma fondamental primitif de la maison d'éleveur à trois cellules (supplément I) était le point de départ pour le développement du type et à Sjenica et à Nova Varoš, mais ces maisons se sont développées en suivant une autre ligne de développement. De même, le type symétrique de maison au hall transversal a ses particularités. Cela prouve que les mêmes principes au départ se sont déformés lors de leur application concrète dans divers climats, ambiances et mentalités. Pour cette raison, la ville de Prijepolje, par sa structure urbaine et par ses éléments, a son caractère propre.

Dans le supplément VI, on a donné une proposition synthétique de l'auteur pour le type du logement contemporain de la ville, un plan dans l'esprit des procédés des vieux maîtres et tout a fait en harmonie avec l'ambiance. Cette tentative d'harmonisation de l'ancien avec le nouveau, par la voie des affinités, ouvre des possibilités inattendues de »l'emploi« de l'héritage architectonique du domaine de la création populaire. De tels procédés doivent s'étendre aussi aux éléments urbains. Ils sont indispensables dans la planification du développement et l'aménagement des ensembles urbains expressifs.

Les nouvelles interventions doivent porter le cachet des particularités des localités, de l'harmonisation des conditions concrètes avec les nouvelles exigences. Cette harmonisation donne aux principes et aux méthodes architectoniques et urbanistes généraux des marques spécifiques. Et les marques spécifiques de l'architecture d'une ville, d'une région ou d'une époque sont cette contribution particulière de la société concrète portée au progrès général.

Jovan Krunić

